

prie pačių būdingiausių veiksmazodžio kategorijų. Atranda visiškai naują kategoriją (категория „сгатыца“), neminimą nė vienoje lietuvių kalbos veiksmazodžiui skirtoje studijoje.

Iš veiksmazodžio kategorijų aprašymo matyti nepakankamas autorės susipažinimas su lietuvių kalbos veiksmazodį nagrinėjančia lingvistine literatūra. Pavyzdžiui, autorė sakosi bene pati pirmoji lietuvių kalboje atrandanti „veikimo sferos“ kategoriją. Bet tuo būdu neigiami dideli P. Bernadišienės ir A. Jakulienės darbai¹. Įrodinėjant, kad lietuvių kalbos sangražiniai veiksmazodžiai nieko bendra neturi su rūšies kategorija, šiandien jau neverta polemizuoti su 1956 metais išėjusia J. Otremskio gramatika, užtenka pasiskaityti A. Jakulienės straipsnį².

T. Bulygina naujai yra pažiūrėjusi į asmens kategoriją. Ji nepripažįsta pirmojo ir antrojo asmens skaičiaus opozicijos. Todėl čia mato ne du, bet keturis asmenis, o abiejų skaičių trečiojo asmens formas laiko vienu asmeniu. Tuo būdu lietuvių kalboje skiriami ne trys, o penki asmenys. Naujai šiame straipsnyje pažiūrėta į asmenų galūnes ir visą asmenavimo sistemą. Atmetamos tradicinės trys pagrindinės veiksmazodžio formos kaip labai mažai teikiančios informacijos apie asmenavimą ir siūloma realioms formoms aprašyti pasitelkti nulines ar net hipotetines morfemas. Remdamasi J. Kurilovičiaus, L. Blumfildo ir kitų struktūralistų teiginiais, autorė siūlo pagrindine forma išrinkti daugiausia informacijos teikiančią kamieną, nebūtinai tą patį visiems veiksmazodžiams. Susidariusi morfologines formules, pateikia ir naują veiksmazodžio asmenavimo aprašymą, kurį kol kas esame linkę laikyti (kaip ir naująją linksniavimo sistemą) tik eksperimentu.

Nepaisant į šioje recenzijoje pateiktas tam tikrais atvejais gana rezervuotas ar net kritines pastabas, T. Bulyginos darbas yra vertas morfologijos specialistų dėmesio. Jis netgi turėtų paskatinti pačius lituanistus pasidomėti naujesniais lietuvių kalbos gramatinės sistemos aprašymo metodais.

A. Paulauskienė

Kalbos garsai ir intonacija (Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, IV), V., 1970, 245 p.

Šiame tome paskelbta šešiolika straipsnių įvairiais lietuvių, rusų, vokiečių, prancūzų ir anglų kalbų fonetikos klausimais. Medžiaga suskirstyta į tris skyrius: „Fonemos ir garsai“, „Intonacija“ ir „Kalbos psichologija, eksperimentavimo metodai“. Lietuvių kalbos fonetikos klausimams skirta daugiausia – dešimt – darbų.

Trys rinkinio straipsniai yra apžvalginiai: V. Jančūnas pateikia beveik visas žinomas skiemens ribų teorijas, ieškodamas geriausio būdo šiam reiškinui tirti prancūzų kalboje, R. Aprijas kyte nagrinėja fiziologų ir kalbos psichologų (daugiausia tarybinių) senesnius ir pastarųjų metų darbus, norėdama rasti teoriškai pamatuotų priemonių kovoti su fonetine interferencija, dėstant anglų kalbą lietuvių studentams, o J. Gikys apžvelgia ir kritiškai vertina dešimt šiuo metu labiausiai paplitusių metodų, taikomų automatuose pagrindiniam kalbos signalo tonui išskirti. Du darbai skirti vadinamai fonostilistikai: A. Gaidučikas rašo apie vokiečių monologinės kalbos fonostilistinius bruožus („Фоностилистические черты монологической речи немецкого языка“, p. 104–129), K. Baryšnikova – apie tam tikrų posakių ritminę struktūrą prancūzų kalboje („О ритми-

¹ P. Bernadišienė, Sangražinių veiksmazodžių reikšmė ir vartoseną dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje (kand. disert.), V., 1961; A. Jakulienė, Lietuvių ir kitų baltų kalbų sangražinių veiksmazodžių istorija (kand. disert.), V., 1968.

² A. Jakulienė, Lietuvių kalbos pasyvo formavimasis ir sangražiniai veiksmazodžiai, „Baltistica“, IV (2), V., 1968, p. 211–220.

ческой структуре некоторых видов высказываний (на материале французского языка); p. 86–99].

Šioje recenzijoje plačiau bus sustota tik prie darbų, skirtų lietuvių fonetikai. Iš viso rinkinio didžiausio dėmesio verti A. Girdenio straipsnis „Kaip skirstyti lietuvių priebalsius“ (p. 8–21) ir A. Pakerio, T. Plakunovos ir J. Urbelienės straipsnis „Lietuvių kalbos balsių santykinė trukmė“ („Относительная длительность гласных литовского языка“, p. 30–53).

Girdenis pirmą kartą lietuvių kalbotyroje skirsto priebalsius, remdamasis jų sintagminiais ryšiais, kurie šiuo metu yra jau neblogai aprašyti¹. Pasirodo, kad funkciškai lietuvių priebalsiai, priklausą centriniams kalbos fonologinės sistemos elementams, „suskyla į dvi klases: 1) priebalsius, vartojamus tik betarpiškai prieš balsį (*j, l, m, n, r, v*) ir 2) priebalsius, vartojamus ne tik betarpiškai prieš balsį (*b, d, g, k, p, s, š, t, z, ž*)“ (p. 12). Antrosios „klasės priebalsiai savo ruožtu irgi yra dvejų tipų: jungdamiesi su savo klasės elementais, *s, š, z* visada būna pirmieji, o *d, g, k, p, t* – antrieji“ (p. 12). Priebalsiai *b, ž* tuo tarpu į poklasius nepatenka. Šitaip suskirstomi priebalsiai, kai nagrinėjama žodžio pradžios priebalsių kombinatorika. Antroji klasė dėl neutralizacijos suskyla jau į du kitokius poklasius: *b, d, g, z, ž* ir *k, p, s, š, t*; pastarieji pasitaiko tik prieš pauzę, o *b, d, g, z, ž* prieš pauzę nepasitaiko. Kadangi lietuvių kalboje aiški priebalsių skardumo – duslumo koreliacija, tai, grįždamas prie pradinės klasifikacijos, autorius *ž* priskiria poklasiui *s, š, z*; be to, kadangi dar galima *ž* ir kitų šio poklasio narių neutralizacija prieš *č* ir *dž*, tai šis poklasis dar skaidomas į *s, š* ir *z, ž*, o *b* nueina į poklasį *b, g, k, p, t*. Pirmojoje klasėje priebalsiai *m* ir *n* sudaro atskirą grupę todėl, kad jie nevertojami pradinėse trijų priebalsių grupėse ir neutralizuojami prieš *p* ir *b*, o priebalsiai *j* ir *v* priskiriami „ypatingam, artimam balsiams poklasiui, nes tam tikrose pozicijose fonema *i* funkcionuoja kaip *j* pozicinis variantas, o *u* – kaip *v* variantas, pgl: *gavo: gauti, ujo: uiti*“ (p. 14). Priebalsiai *i* ir *r* abiejų minėtų pirmosios klasės poklasių atžvilgiu apibūdinami negatyviai.

Svarbiausias šios klasifikacijos rezultatas yra tas, kad rasta *v* ir *j* vieta priebalsių sistemoje. Iki šiol jie be aiškesnio pamato buvo jungiami su *s, z, š, ž* į tą pačią „pučiamųjų“ klasę. Tačiau kad ir kaip autorius bevertintų funkcinę klasifikacijos principą, kalbamoji klasifikacija nieku būdu nepakeičia fonetinės (siaurąja prasme) klasifikacijos, nes pastarosios prasmė ir paskirtis yra kita. Liko beveik nepalieti ir priebalsių kietumo – minkštumo problema. Autoriaus nuomone, į ją klasifikacijoje galima esą neatsižvelgti, nes kietumas ir minkštumas esąs būdingas visų tipų priebalsiams, neužmirštant, tur būt, priebalsio *j* išimties. Tuo, matyt, norėta pasakyti, kad minkštieji priebalsiai priklausys tiems patiems poklasiams, kaip ir kietieji, nors aiškesnio nurodymo į tai straipsnyje nėra, o pati problema, kaip žinia, daug sudėtingesnė.

Šiaipjau pateiktoji priebalsinių fonemų klasifikacija turi neabejotiną reikšmę lietuvių kalbos fonologijai, nes „tokia funkcinė klasifikacija, kaip pažymi N. Trubeckojus, papildo kitą, gautą loginę fonologinių opozicijų analizės būdu“².

Minėtą Pakerio, Plakunovos ir Urbelienės straipsnį reiktų laikyti bene pačiu geriausiu instrumentiniu šios rūšies tyrimu mūsų kalbos moksle. Reikšminga tai, kad empiriniai duomenys apdoroti variacinės statistikos metodais – todėl rezultatai yra ypač patikimi ir informatyvūs: iki šiol mūsų instrumentinės fonetikos darbuose, net akademinėje gramatikoje, operuojama paprastai absoliučiomis kalbos garsų trukmės reikšmėmis. Autoriai ištyrė trukmės santykį tarp ilgųjų ir trumpųjų balsių kirčiuotame ir pirmame priešskirtiniame skiemenyje, tokį pat santykį tarp balsių su tvirtaprade ir tvir-

¹ А. Пупкис, Сочетания согласных в современном литовском языке. Канд. дисс., Ленинград, 1966.

² Н. С. Трубецкой, Основы фонологии, М., 1960, p. 272. Loginę lietuvių kalbos skiriamųjų požymių klasifikaciją yra pateikęs J. Kazlauskas: Lietuvių literatūrinės kalbos fonemų diferencinių elementų sistema, „Kalbotyra“, XIV, Vilnius, 1966, p. 73–81.

tagale priegaide, taip pat savąją, arba specifinę, balsių trukmę. Nustatyta, kad lietuvių kalbos ilgieji ir trumpieji balsiai kirčiuotame skiemenyje pagal trukmę yra griežtai diferencijuoti: nėra nė vieno atvejo, kada trumpųjų ir atitinkamų tvirtapradžių ir tvirtagalių balsių santykinų trukmių vidurkių patikimumo intervalai susikirstų ($P=95\%$). Ilgųjų ir trumpųjų balsių diferenciacija griežta ir pirmame priekirtiniame skiemenyje. Toje pozicijoje trumpųjų ir ilgųjų balsių santykinė trukmės reikšmė net šiek tiek didesnė už atitinkamų trumpųjų ir tvirtapradžių balsių santykinę trukmės reikšmę kirčiuotame skiemenyje. Pasitvirtino ir ankstesnių autorių nuomonė, kad tvirtagalieji balsiai šiek tiek ilgesni už tvirtapradžius, tuo tarpu balsių pasiskirstymas pagal specifinę trukmę pakankamai neišryškėjo. Čia, matyt, reikia subtilesnio eksperimento. Norėtųsi tikėtis, kad autoriai patyrinės dar ir pokirtinių bei galūninių balsių trukmę.

Parinkdami žodžius tyrimui, autoriai nepaisė priebalsių, einančių prieš ir po tiriamųjų balsių, kokybės. Dėl to nereikėtų jiems priekaištauti, nors priebalsių progresyvi ir regresyvi įtaka balsių trukmei seniai įrodyta³ ir tam tikru mastu gali turėti įtakos santykiniams dydžiams. Tačiau dar svarbiau būtų žinoti, kaip autoriai segmentavo kalbos srautą, nes pereinamųjų procesų traktavimas tebėra dar problemiškas ir ribų tarp garsų nustatymas, be viso kito, priklauso dar ir nuo pasirinkto metodo. Esama netgi nuomonės, kad kalbos elementų trukmės „...tyrimai, kuriuose nieko nepasakyta apie metodą (segmentavimo – A. T.), lyginamojo arba apibendrinamojo pobūdžio darbams dažnai neturi betarpiškos vertės“⁴. Pastebėta keletas korektūros klaidų formulėse: išspausdinta $s_i^2 = \frac{1}{24-1}$

[...], turi būti $s_{[i]}^2 = \frac{1}{24-1}$ [...]; išspausdinta $\bar{x} - tps_{\bar{x}}$, turi būti $\bar{x} \pm t_p s_{\bar{x}}$ (p. 51).

Pastaba dėl kalbos srauto segmentavimo tinka ir G. Daugirdaitės straipsniui „Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sutaptinių priebalsių [ie] ir [uo] trukmė“ (p. 55–71), kuriam autorė tiria, „kaip sutaptinių priebalsių [ie] ir [uo] trukmę veikia kirtis, priegaide ir intonacija“ (p. 55). Daugelis tiriamųjų dvibalsių su tvirtaprade ir tvirtagale priegaide paimti homoniminuose žodžiuose. Fonetinė aplinka – įvairi, skiemenų skaičius – taip pat (1–3 skiemenys), o žodžiai priekirtiniams ir pokirtiniams dvibalsiams tirti yra triskieniniai. Visi tie žodžiai buvo pateikti dviem diktoriams tam tikrose frazėse, pvz., *Mokytojas pasakė: „Uostai“. – „Uostai?“*. Tačiau įvardžių formos *kuo, juo, šiuo, juos, tuos* bendrinėje kalboje tariamos ne su tvirtagale, o su tvirtaprade priegaide (formali gramatikų teikiama norma čia prieštarauja realiai vartosenai). Savo išvadas autorė taip formuluoja: „1. Kirčiuotų ir nekirčiuotų dvibalsių [ie] ir [uo] trukmė mažai priklauso nuo intonacijos. 2. Kirtis pailgina dvibalsius [ie] ir [uo]. 3. Tvirtagalieji kirčiuoti [iė] ir [uė], ištarti nominatyvine ir klausiamąja intonacija, yra ilgesni, negu tvirtapradžiai“ (p. 69).

Apie nagrinėjamų kirčiuotų dvibalsių trukmės priklausymą nuo intonacijos autorė sprendžia iš atitinkamų dvibalsių trukmės diapazonų ir koreliacinių laukų. Trukmės diapazonus ji pateikia tokius:

155–270 ms	(nominatyvinė intonacija)
160–310 ms	(klausiamoji intonacija)

³ E. A. Meyer, *Englische Lautdauer*, „K. Humanistiska Vetenskaps – Samfundet“, Uppsala, 1903; E. A. Meyer, *Zur Vokaldauer im Deutschen*, „Nordiska Studier tilläggnade Ad. Noreen“, Uppsala, 1904; A. S. House and G. Fairbanks, *The Influence of Consonant Environment upon the Secondary Acoustical Characteristics of Vowels*, „The Journal of Acoustical Society of America“, vol. 25, No. 1, 1953; P. M. Уроева, *К вопросу о длительности гласных в немецком языке*, „Ученые записки ИМПНИИЯ“, т. VIII, 1954; V. Vaitkevičiūtė, *Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas, arba kokybė*, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 3, Vilnius, 1960.

⁴ G. Lindner, *Einführung in die experimentelle Phonetik*, Berlin, 1969, p. 83.

úo	155–300 ms	(nom. inton.)
	160–330 ms	(kl. inton.)
ië	170–320 ms	(nom. inton.)
	180–380 ms	(kl. inton.)
uõ	160–300 ms	(nom. inton.)
	160–340 ms	(kl. inton.)

Šie diapazonai yra intervalai tarp mažiausios ir didžiausios variantės. Variacinės statistikos požiūriu tokie intervalai mėnkaitecharakterizuoja reiškinį, nes kraštutinių variančių tikimybė, kai pasiskirstymo dėsnis normalinis⁵, labai nedidelė, t. y. tos variantės yra gana atsitiktinės. Sprendžiant iš koreliacinių laukų, neatrodo, kad iš tikrųjų esama kirčiuotų dvibalsių [ie] ir [uo] trukmės priklausomybės nuo intonacijos (nors ir nedidelės). Kadangi straipsnyje pateikti visi empiriniai duomenys, galima tą išvadą patikrinti, apskaičiavus vidurkį

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n n_i x_i,$$

dispersiją

$$s^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2,$$

vidutinę kvadratinę paklaidą

$$s_{\bar{x}} = \sqrt{\frac{s^2}{n}}$$

ir patikimumo intervalą $\bar{x} \pm t_p s_{\bar{x}}$, kur tikimybė $p=95\%$ (žr. lentelę Nr. 1).

Lentelė Nr. 1

Intonacija	Dvibalsis	n	\bar{x}	s^2	$s_{\bar{x}}$	Patikimumo intervalas
Nominatyvinė	ie	24	196,0	717,34	5,46	184,69 ÷ 207,31
	ië	45	226,4	1553,2	5,87	214,54 ÷ 238,26
	úo	36	195,27	1125,7	5,59	183,92 ÷ 206,62
	uõ	41	230,48	1958,7	6,91	216,52 ÷ 244,44
Klausiamoji	ie	24	206,25	1020,0	6,52	192,19 ÷ 220,31
	ië	45	236,55	1401,25	5,59	225,26 ÷ 247,84
	úo	36	202,2	732,0	4,51	193,0 ÷ 211,4
	uõ	42	240,0	2403,7	7,56	224,73 ÷ 255,27

⁵ Kalbos garsų trukmė pasiskirsto paprastai pagal normalinį (Gauso) dėsnį, plg. E. Zwirner und K. Zwirner, *Phonometrischer Beitrag zur Frage der neuhochdeutschen Quantität*, „Archiv für vergleichende Phonetik“, Erste Abteilung, Band I, Heft 2, 1937, p. 111.

Kadangi sutaptinių dvibalsių [ie], [ië], [úo] ir [uõ], ištartų nominatyvine intonacija, vidurkių reikšmės patenka į tų pačių dvibalsių, ištartų klausiamąja intonacija, trukmės patikimumo intervalus ir atvirkščiai, tai \bar{x} skirtumų tarp abiejų intonacijų reikšmingumas yra abejotinas. Tada formuliuojame nulinę hipotezę H_0 : \bar{x} skirtumai tarp abiejų intonacijų yra nereikšmingi. H_0 galima atmesti su sąlyga, jeigu

$$|t| = \frac{|\bar{x} - \bar{y}|}{s_{\bar{x} - \bar{y}}} > t_{\alpha}, \text{ kur}$$

$$s_{\bar{x} - \bar{y}} = \sqrt{\frac{s^2\{x\}}{n_x} + \frac{s^2\{y\}}{n_y}}.$$

Ženklu „x“ čia pažymime nagrinėjamų dvibalsių statistinius trukmės parametrus, apskaičiuotus nominatyvinei intonacijai, o „y“ – klausiamajai. Laisvės laipsnių skaičių kritinėms Stjudento kriterijaus reikšmėms (t_{α}) surasti apskaičiuojame pagal formulės

$$f = (n_x + n_y - 2) \left(\frac{1}{2} + \frac{s^2\{x\} s^2\{y\}}{s^4\{x\} + s^4\{y\}} \right)$$

pirmąjį daugiklį, nes antrasis daugiklis reikšmingai sumažintų „f“ tik tada, jeigu $s^2\{x\} \gg s^2\{y\}$ arba $s^2\{x\} \ll s^2\{y\}$.

Lentelė Nr. 2

Dvibalsiai	$S_{\bar{x} - \bar{y}}$	t	t_{α}
ie – ie (nom) (klaus)	8,50	1,21	< 2,01
ië – ië (nom) (klaus)	8,10	1,25	< 1,99
úo – úo (nom) (klaus)	7,25	0,96	< 2,00
uõ – uõ (nom) (klaus)	10,25	0,93	< 1,99

Lentelė Nr. 2 rodo, kad visais keturiais nominatyvinės ir klausiamosios intonacijos priešpastatymo atvejais $|t| < t_{\alpha}$. Tai reiškia, kad atmesti nulinę hipotezę nėra pamato. Vadinas, eksperimentas nerodo, kad sakinio intonacija daro kokią įtaką *ie*, *uo* trukmei.

Apskaičiuojame ir prieškirtinių bei pokirtinių dvibalsių [ie] ir [uo] trukmės statistinius parametrus (žr. lentelę Nr. 3).

Iš šios lentelės matyti, kad dvibalsių [ie] ir [uo] nominatyvinės intonacijos vidurkių reikšmės ir prieškirtinėje, ir pokirtinėje pozicijose įeina į klausiamosios intonacijos tos pačios pozicijos trukmės patikimumo intervalus ir atvirkščiai – klausiamosios intonacijos vidurkių reikšmės patenka į atitinkamų pozicijų nominatyvinės intonacijos trukmės intervalus. Nebeįrodinėjant nulinės hipotezės, galima teigti, kad vidurkių skirtumai tarp abiejų intonacijų ir šiuo atveju nereikšmingi. Nereikšminga, atrodo, dvibalsių trukmei yra ir pozicija prieš ar po kirčio.

* В. Ю. Урбах, Биометрические методы. Изд. „Наука“, М., 1954, р. 152.

Lentelė Nr. 3

Intonacija	Pozicija	Dvibalsis	n	\bar{x}	s^2	$s_{\bar{x}}$	Patikimumo intervalas
Nominatyvinė	Prieš kirtį	ie	8	130,0	278,57	5,90	116,02 ÷ 143,98
		uo	8	128,75	305,43	6,18	112,10 ÷ 145,40
	Po kirčio	ie	8	112,2	170,28	4,61	101,27 ÷ 123,13
		uo	8	115,0	778,57	9,86	91,63 ÷ 138,37
Klausiamoji	Prieš kirtį	ie	8	125,0	328,57	6,41	109,81 ÷ 140,19
		uo	8	130,0	478,57	7,73	111,68 ÷ 148,32
	Po kirčio		8	120,0	821,43	10,14	95,97 ÷ 144,03
			8	114,37	524,71	8,10	95,17 ÷ 133,57

Antroji išvada, – kad kirtis pailginas abu dvibalsius, mažai ką tepasako, daug vertingiau būtų buvę sužinoti, kokia to pailgėjimo santykinė reikšmė. Kadangi intonacija dvibalsių [ie] ir [uo] trukmei nereikšminga, galima išskaičiuoti atskirai kirčiuotų ir nekirčiuotų dvibalsių vidurkius ir santyki $\bar{x}_k : \bar{x}_n$, kur indeksas „k“ reiškia „kirčiuotas“, o „n“ – „nekirčiuotas“: ie : ie_n = 1,65; uo : uo_n = 1,63; iė : ie_n = 1,91; uō : uo_n = 1,92. Matome, kad tvirtapradžiai dvibalsiai maždaug pusantro, tvirtagaliai beveik du kartus ilgesni už atitinkamus nekirčiuotus dvibalsius. Taip yra todėl, kad tvirtagaliai dvibalsiai, kaip pažymi ir straipsnio autorė trečioje išvadoje, yra ilge:ni už tvirtapradžius: iė : ie = 1,15 ir uō : uo = 1,18. Tas trukmės skirtumas yra statistiškai reikšmingas, nes ie : iė ir uo : uō patikimumo intervalai nesusikerta (žr. lentelę Nr. 1).

Straipsnyje „Antirezonanso įtaka nosinių sonantų spektrui“ („О влиянии антирезонанса на спектр носовых сонорных“ p. 22–29) T. Plakunova, remdamasi fiziologine – akustine antirezonanso teorija⁷, bando paaiškinti keturių lietuvių kalbos nosinių sonantų [m], [m'], [n] ir [n'] spektro struktūrą.

Ji, kaip ir M. H. Heckeris⁸, laikosi nuomonės, kad antirezonansas gali būti vienas iš pagrindinių nosinių sonantų akustinių požymių, padedančių atskirti juos vieną nuo kito. Tokios pat nuomonės yra ir žinomas techninės akustikos specialistas M. R. Šrederis⁹. Autorė pateikia tokias tirtųjų sonantų hipotetines antirezonanso lokacijas: [m] – 550 – 650 Hz, [n] – 1400 Hz, [m'] – tarp F₁ ir F₂ žemiau 2000 Hz ir [n'] – šiek tiek aukščiau negu 2000 Hz. Nors šios prielaidos abejonių ir nekelia, vis dėlto reiktų, kad straipsnyje būtų aptarta tiriamoji medžiaga, nurodytas jos kiekis. Sprendžiant

⁷ Г. Фант, Акустическая теория речеобразования, М., 1964, p. 139–147.

⁸ M. H. Hecker, Studies of Nasal Consonants with an Articulatory Speech Synthesis, „The Journal of the Acoustical Society of America“, vol. 34, 1962, No. 2, p. 179–188; abu veikalai straipsnio bibliografijoje nurodyti.

⁹ М. Р. Шредер, Вокодеры: анализ и синтез речи (Обзор прикладных исследований речевых сигналов за последние 30 лет), „Труды института инженеров по электротехнике и радиотехнике“, т. 54, 1966, p. 6.

iš kitų autorės darbų apie lietuvių kalbos sonantus, atrodo, kad ir šiame straipsnyje panaudota tokia pat gausi medžiaga, kaip ir jos disertacijoje¹⁰.

Br. Svecevičius straipsnyje „Anglų ir lietuvių kalbų dažniausių fonemų gretinimas“ (p.3–5), palyginęs dažnuminį fonemų pasiskirstymą angliškame šnekamosios kalbos kurse „Meet the Parkers“ ir jo vertime į lietuvių kalbą, pateikia ketvirtadalyje abiejose kalbose dažniausiai pasitaikančių fonemų tikimybes ir siūlo vadovėlių sudarinėtojams įvardinti fonetikos kurse išdėstyti pratimus, atsižvelgiant į anglų ir lietuvių kalbų fonemų dažnuminį pasiskirstymą.

Tai, kad kalboje ne visos fonemos vienodai dažnos, aišku ir be specialių skaičiavimų. Pravartu, be abejoj, žinoti atskirų fonemų pasiskirstymo tikimybes. Tačiau mokslui daug svarbiau žinoti tokio fonemų pasiskirstymo priklausomybes, tų priklausomybių įvertinimą, nustatyti, kurios iš jų būdingesnės vienai ar kitai kalbai ar kalbų grupei, kurios yra grynai specifinės ir pan. Yra, pavyzdžiui, žinoma, kad fonemų pasirodymo tikimybė tekste priklauso nuo tokių faktorių, kaip fonemų kiekis kalboje, taip pat nuo opozicijų neutralizacijos, fonemų junginių tipų, kalbos gramatinės struktūros¹¹, teksto stiliaus (žr. Žemliau), pagaliam atskiro autoriaus stiliaus ir kt. Galimas dalykas, kad yra dar ir kitų priklausomybių. Viename iš ankstesniųjų savo darbų autorius pats rašė, kad „negalima žiūrėti į kalbėjimą (речь), kaip į nepriklausomų fonemų seką“¹², todėl galima buvo tikėtis, kad jis ieškos ir tirs fonemų dažnuminio pasiskirstymo priklausomybes jį dominančiose kalbose. Deja, šiame straipsnyje to dar nedaroma, neapskaičiuota net atskirų fonemų entropija, nors apie ją straipsnyje ir kalbama¹³. Apskritai, informacijos teorijoje vartojamų skaičiavimų¹⁴ taikymas kalbotyroje suteiktų naujų galimybių. Sakysim, jeigu pavyktų iš pradžių bent vieną kitą iš minėtų priklausomybių susieti su fonemų entropija tekste, tai tas įgalintų kiekibiškai įvertinti jau žinomas arba nustatyti naujas dažnuminio elementų pasiskirstymo priklausomybes atskirose kalbose ar tarnėse, o vėliau tas gal pasitarnautų ir kalbų ar tarmių tipologijai.

Dėl stiliaus būtina pažymėti, kad vieno stiliaus teksto (šiuo atveju anglų ir lietuvių šnekamosios kalbos) fonemų pasirodymo tikimybės negali būti laikomos charakteringomis visai kalbai (plg. recenzuojamo straipsnio pavadinimą). Kaip rodo 1963 – 1964 m. Ukrainos TSR MA A. Potebnios Kalbotyros institute atlikti ukrainiečių kalbos fonemų ir jų junginių statistiniai tyrimai elektrone skaičiavimo mašina, esama ryšio tarp fonemų dažnumo ir funkcinio stiliaus¹⁵.

¹⁰ Т. Плакунова, Спектральный анализ сонорных согласных литовского языка. Канд. дисс., Вильнюс, 1967.

¹¹ Н. С. Трубецкой, Основы фонологии, М., 1960, р. 287–296.

¹² Б. И. Свецевичюс, К вопросу о частоте встречаемости фонем в литовской письменной речи, „Материалы коллоквиума лаборатории экспериментальной фонетики и психологии речи“, Вильнюс, 1966, р. 21.

¹³ Plg. tokius pasakymus: „mums yrač rūpi tos fonemos, kurios abiejose kalbose turi didžiausią informacinį krūvį ...“, „... informacijos kiekis vienai fonemai...“, „... balsių informacinė reikšmė...“ (p. 4–5; pabraukta cituojant – А. Т.).

¹⁴ Smulkiau apie tai žr.: К. Шеннон, Работы по теории информации и кибернетики, М., 1963, р. 259–268, 669–689; А. А. Фельдбаум, А. Д. Дудыкин, А. П. Мановцев, Н. Н. Миролюбов, Теоретические основы связи и управления, М., 1963, гл. X; Дж. Пирс, Символы, сигналы, шумы. Закономерности и процессы передачи информации, М., 1967; G. R a i s b e c k, Informationstheorie, Berlin, 1970, р. 9–26; Р. Г. Пиотровский, Информационные взмєрения печатного текста, „Энтропия языка и статистика речи“, Минск, 1966, р. 5–86; К. Kupfmüller, Die Entropie der deutschen Sprache, „Fernmeldetechnische Zeitschrift“, В. 7, Н. 6, 1954, р. 267–272.

¹⁵ Tirti buvo šeši funkciniai stiliai – dramaturgija, grožinė literatūra, poezija, socialinė-politinė literatūra, šneka mo ji kal ba (magnetofono įrašai). Smulkiau žr. В. И. Перебейнос,

Kalbant apie intonacijos ir apskritai apie kalbos signalų suvokimo savybes, reikia pabrėžti, kad jos, nors jau ir senokai tyrinėjamos, vis dar priklauso prie mažiausiai ištirtų kalbinės komunikacijos grandžių. Viena, dar visai neaišku, kiek ir kokių kalbinės komunikacijos kategorijų ir tipų vartojama vienoje ar kitoje kalboje, kurios iš jų yra universalinės, o kurios specifinės, antra, nėra dar ir kiek patikimesnių duomenų apie tos ar kitos komunikacijos kategorijos ar tipo skiriamuosius požymius. Dažniausiai manoma, kad tai intonacija, melodika, nors toks supratimas atrodo labai supaprastintas.

P. Bikulčienė straipsnyje „Skatinamosios intonacijos suvokimas“ (p. 130–146) skiria 26 skatinimo tipus – atkaklus prašymas, draudimas, grasinimas, įkalbinėjimas, instrukcija, įspėjimas, įsakymas, komanda, kvietimas, leidimas, liepimas, maldavimas, nurodymas, pageidavimas, pamokymas, pasiūlymas, patvarkymas, perspėjimas, prašymas, priekaištas, patarimas, raginimas, reikalavimas, rekomendacija, šauksmas, šūkis, – kuriuos dviejuose vienažodžiuose sakiniuose *Kapeik! ir Kepurę!* realizavo du aktoriai. Abu sakiniai, žinoma, buvo pateikti atitinkamuose kontekstuose. Auditoriai turėjo atsakyti į klausimą – kurį iš dviejų skatinimo tipų jie girdi (vienas iš jų duotas teisingas, kitas klaidingas). Audicinei analizei buvo pateiktos 1404 skatinimo poros (dešinių skaičius C_{26}^2), eksperimente dalyvavo 814 auditorių, kurie davė 44 235 atsakymus. Tyrimas parodė, kad vieni skatinimo tipai niekada nesusipainiojami su visais likusiais, o kitų atpažinimo laipsnis įvairus. Statistiškai neatpažįstamos (kai $u < 1,96$) pasirodė 27 skatinimo tipų poros, pvz.: atkaklus prašymas ir maldavimas, atkaklus prašymas ir prašymas, prašymas ir įkalbinėjimas, grasinimas ir įsakymas ir kt. Tad reikia daryti išvadą – tik autorė to aiškiai nepasako, – kad šiems skatinimo tipams fonetinis požymis yra nerelevantiškas, kitaip tariant, kad intonacinių (plačiaja šio žodžio prasme) tipų yra daug mažiau, negu skatinimo rūšių. Gal būt, ir pačių skatinimo rūšių yra mažiau, juk, pavyzdžiui, maldavimas ir atkaklus prašymas etc. gali būti sinonimai. Nepagrįstai atrodo ir tas dalykas, kad vieniems skatinimo tipams suteikti du veiksmo stiprumo laipsniai, pavyzdžiui, atkaklus prašymas ir prašymas, o kiti tokių laipsnių neturi, nors ir galėtų turėti (pavyzdžiui, atkaklus reikalavimas ir reikalavimas, atkaklus įkalbinėjimas ir įkalbinėjimas ir kt.).

Kitame straipsnyje „Gramatinių formų įtaka skatinimo suvokimui“ (p. 147–154) P. Bikulčienė panašiai tiria tuos pačius skatinimo tipus, tik skirtingos gramatinės formos vienažodžiuose sakiniuose: daiktavardžio galininkas, liepiamosios nuosakos vienaskaitos antrasis asmuo, bendratis, būsimojo laiko vienaskaitos antrasis asmuo ir tariamosios nuosakos antrasis asmuo¹⁶. Kiekvienam atvejui pateikiami atitinkamai tokie gramatinės formos su įvairiomis skatinimo reikšmėmis identifikacijos vidurkiai procentais: 92,15; 90,9; 89,2; 86,1; 85,73 (pagal diktorių J. J.). Iš to daroma išvada, kad „vienoks ar kitoks intonacijos laipsnis (!? – A. T.) priklauso ne tik nuo skatinamojo charakterio (įsakymo, prašymo, reikalavimo ir kt.), bet ir nuo gramatinių skatinimo raiškos priemonių“ (p. 152). Vis dėlto neįtikėtina, kad tie kelių procentų skirtumai tarp žodžių – sakinių su įvairiomis gramatinėmis formomis tokiai išvadai būtų statistiškai reikšmingi.

M. Talandienės išspausdinti irgi du straipsniai, iš kurių pirmąjį „Alternatyvinių klausimų loginiai ir komunikaciniai santykiai“ (p. 155–160) galima laikyti paruošiamuoju antrajam, nes pirmajame alternatyviniai klausimai suklasifikuojami į porūšius, o antrajame tiriamas pastarųjų intonacijos suvokimas. Priklausomai nuo situacijos, pašnekuo valios ir kalbančiojo suinteresuotumo atsakymu (tai – komunikacijos sąlygos) skiriami keturi neapibrėžto predikato alternatyvinių klausimų porūšiai (kiti loginės klasifikacijos alternatyviniai klausimai nenagrinėjami): a) neutralu-

Частота и сочетаемость фонем современного украинского языка, „Семинар – Автоматизация работ и вопросы прикладной лингвистики“, Киев, 1965 ir ten nurodytą literatūrą.

¹⁶ Plg. V. Vaitkevičiūtė, Kai kurios skatinimo rūšys ir jų reikšimo būdai, „LTSR MA Darbai“, Serija A, I(16), 1964, p. 219–230.

sis, b) supozicinis, c) implikacinis ir d) mišrusis. Straipsnyje „Alternatyvinių klausimų intonacijos suvokimas“ (p. 161 – 169) nustatoma, kad minėti alternatyvinių klausimų porūšiai yra suvokiami kaip skirtingos intonacinės struktūros (su 99% patikimumu) ir daroma prielaida, kad jie turi konkrečius individualius suvokiamuosius požymius (turimos galvoje akustinės kalbos signalo savybės).

A. Pakerys straipsnyje „Fonetiškai tapačių kalbos reiškinų suvokimas“ (tokių, kaip *vilkai* – daiktavardžio daugiskaitos vardininkas ir būtojo kartinio laiko vienaskaitos antrasis asmuo, *geri* – būdvardžio daugiskaitos vardininkas ir veiksmažodžio esamojo laiko vienaskaitos antrasis asmuo ir kt.; p. 203 – 213) parodo, kaip svarbu suvokimo eksperimentuose pasirinkti teisingą tyrimo metodiką, nes vienu atveju to paties signalo suvokimas smarkiai priklauso nuo įvairių pašalinių psicholingvistinių faktorių (pavyzdžiui, žodžio ar jo formos vartojimo dažnumo, rašybos ir kt.), kitu atveju – atlikus bandymą kitaip – tų faktorių veikimas gali būti nesunkiai neutralizuotas. Autoriaus patarimai, pagrįsti straipsnyje aprašytais bandymais, bus naudingi visiems kalbos psichoakustinių savybių tyrėjams.

Sprendžiant iš čia recenzuotų ir kitų pastaruju metu pasirodžiusių publikacijų, galima tvirtinti, kad šiuo metu Lietuvoje dirba pajėgus fonetikų eksperimentininkų būrys, gerai mokąs naudotis technika, vis labiau savo tyrimuose taikąs matematinės statistikos metodus. Tačiau skirtumai tarp atskirų darbų mokslinio lygio vis dar didoki. Žemina straipsnių kultūrą ir dalies autorių nepagarba savo skaitytojui: jei cituojamos arba atpasakojamos svetimos mintys, tai visuose rimtuose mokslo darbuose visada nurodomas veikalo puslapis, o šio rinkinio kai kurie autoriai, pažeisdami mokslo darbų etiką ir tradicijas, puslapių nenurodo. Reiklesnė dėl to turėtų būti ir redakcinė kolegija.

A. Tekorius

A. Piročkinas, *Jono Jablonskio leksiniai taisymai*, apybraiža, „Šviesa“, K., 1970, 96 p.

Šiame darbe A. Piročkinas ne tik parodo, ką ir kaip J. Jablonskis yra taisęs, bet gana dažnai ieško ir priežasčių, dėl kurių vienas ar kitas dalykas taisytas (be to, nagrinėjant J. Jablonskio kalbos taisyso darbo principus – šiuo kartu tai nebuvo A. Piročkino uždavinys, – reikėtų matyti, išsiaiškinti ir kodėl taip, o ne kitaip taisyta). Dažniausiai J. Jablonskis žodžius taisydavo dėl to, kad jų daryba ar vartojimas nesutikdavo su žmonių (visų pirma gyvąja liaudies bei rašytojų klasikų) kalba, kad be reikalo buvo skolinami ar vartojami anksčiau pasiskolinti nereikalingi bendrinei kalbai kitų kalbų ar lietuvių tarmių žodžiai, kad naujadarai buvo ne kūrybiškai daromi, bet pamorfemiu verčiami iš kitų kalbų. Pagaliau buvo taisomi ir tokie žodžiai, kurie ne visai sutikdavo su bendrinės kalbos sistema (pvz., *skaitlius*).

Nešykšti A. Piročkinas pastabų dėl J. Jablonskio taisyimų prigijimo bendrinėje kalboje, ne vienu atveju, paminėdamas neprigijusius taisyimus, bando parodyti ir to neprigijimo priežastis. Nemenkindamas kalbininko darbų ir neatmesdamas jo taisyimų, A. Piročkinas vietomis (dažniausiai labai atsargiai) pastebi, kad dabar kovoti su kuriais-ne-kuriais J. Jablonskio neišguitais žodžiais būtų jau per vėlu ar net beprasmiškas dalykas (pvz.: *žinovas*, *ryšiai*, priesagų *-ybė* ir *-umas* vediniai iš dalyvių, *apgyvendinti*, *įgyvendinti* ir kt.). Esama ir tokių atvejų, kai J. Jablonskis taisęs nebūtinai taisytinus dalykus arba net klydęs (pvz., *mokytøjauti*). Nekaltinant apybraižos autoriaus skubotomis išvadomis, nes *mokytøjauti* jau seniai įteisintas bendrinėje kalboje, visgi reikėtų pastebėti, kad tokios darybos taisyklingumą teoriškai visai įtikinamai kol kas, rodos, niekam nėra pavykę įrodyti (čia turimas galvoje ir tam tikras J. Klimavičiaus straipsnis „Kalbos kultūros“ 18 sąsiuvinyje, kuriuo, rašydamas savo apybraižą, A. Piročkinas dar negalėjo pasirėmti). Dabartinėje kalboje vartojama gana daug veikėjų pavadinimų, padarytų su priesagomis *-ėjas*, *-tojas*, kuriais pavadinami asmenys pagal nuolatinį už-